Registered with registrar for newspapers in India under no. 71521/99

दिवाळी २००८

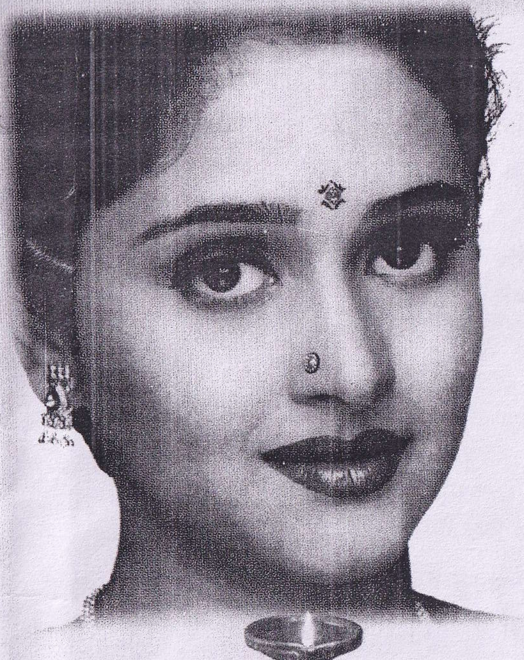

मांगल्याच्या समृद्धीने
उजळो कांती निराळी...

'विको टरमरिक' त्वचेचे मुळापासून अंतर्बाह्य पोषण करते व त्वचेला देते एक निरोगी वलय आणि याच तेजस्वी व उजळणाऱ्या कांतीतून झळकतं एक खरं सौंदर्य.
'विको टरमरिक' क्रीममध्ये आहेत गुणकारी हळदीची बहुमोल औषधी तत्त्वे...आयुर्वेदाच्या हजारो वर्षांच्या समृद्ध आणि संपन्न परंपरेतून चालत आलेली! या बहुगुणी आणि विविधोपयोगी क्रीमच्या वापराने चेहऱ्यावरील मुरूम, पुरळ, पुटकुळ्या, पीट्रिका आणि त्वचेच्या इतर संसर्गजन्य व्याधींचे निवारण होते. भाजणे, कापणे व इतर लहानसहान जखमा भरून येण्यास मदत होते आणि त्वचेला आरोग्य, तजेला आणि सौंदर्य प्राप्त होते ! यात असलेल्या चंदनाच्या तेलामुळे त्वचेला मिळतो आल्हाददायक शीतकारी अनुभव.
विको टरमरिक क्रीमचा नियमित वापर केल्यास त्वचेच्या रोगांवर प्रतिबंध घालण्यास मदत होते. त्वचेचं नैसर्गिक सौंदर्य ताजं टवटवीत राहतं. ह्या औषधी क्रीमचे साईड इफेक्ट्स नाहीत. निसर्गाने आपल्याला हळदीसारखी अमूल्य औषधी दिली आहे. ती आपल्या पर्यंत पोहोचविण्याचा आमचा हा प्रयत्न. आजच विको टरमरिक घरी आणा.. आणि नेहमी करिता सतेज चेहऱ्याचे धनी व्हा.

विको
टरमरिक स्किन क्रिम

आयुर्वेदिक औषधी.

अभिधानंतर
दिवाळी २००८

वर्ष : नववे, अंक : पहिला   मूल्य रु. १००/-

संपादक
हेमंत दिवटे

व्यवस्थापन/जाहिरात
स्मृती दिवटे

मुखपृष्ठ फोटोग्राफ्स
शाहिद दातावाला

मुखपृष्ठ / आतील मांडणी
वैशाली नारकर

आतील चित्रं / मांडणी शिल्प
बोस कृष्णामाचारी

प्रुफं
निशा जाधव

संपादकीय / व्यवस्थापकीय संपर्क
हेमंत दिवटे / स्मृती दिवटे
संपादक 'अभिधानंतर'
१७०१/१७०२ ६ए, व्हीस्परिंग पाम्स,
लोखंडवाला टाऊनशिप,
कांदिवली (पूर्व), मुंबई - ४०० १०१
फोन : (०२२) ६६९२०३२०
Email : poetrywala@hotmail.com
Web : www.abhidhanantar.com

त्रैवार्षिक वर्गणी	:	रुपये ५००/-
आजीव सभासद	:	रुपये ५०००/-

महाराष्ट्रीयांचे काव्य परीक्षण : आणखी एक टिपण ३
सचिन केतकर

मला आवडती कविता १५
हेमंत दिवटे, संतोष पवार, वैजयंतीमाला जाधव

कवितेतील वैचारिकता २७
वसंत पाटणकर

कविता ४७
संजीव खांडेकर, हेमंत दिवटे, वर्जेश सोलंकी, मन्या जोशी

संवाद ७३
बोस कृष्णमाचारी - राजेंद्र

सलाम कार्बन कॉप्यांना ८३
मीनाक्षी राजेंद्र पाटील

कविता ९३
मनीषा साधू, देवीदास कळसकर
इग्नेशिअस डायस, फेलिक्स डिसोझा

विविध १०१
विश्राम गुप्ते, रमेशचंद्र पाटकर, यशवंत रायकर, जी. के. ऐनापुरे, अविनाश कोल्हे

हे त्रैमासिक अभिधानंतर प्रकाशनासाठी मुद्रक/प्रकाशक/संपादक हेमंत दिवटे यांनी आशा प्रिंटर्स, शाह आणि नाहर इंडस्ट्रीअल इस्टेट, लोअर परेल, मुंबई - ४०० ०१३ येथे छापून १७०१/२, ६अे, व्हिस्परिंग पाम्स, लोखंडवाला टाऊनशिप कांदिवली (पूर्व), मुंबई - ४०० १०१ येथून प्रकाशित केले.

या अंकात प्रसिद्ध होणाऱ्या साहित्यातील मतांशी 'अभिधानंतर'चे मुद्रक/प्रकाशक/संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

'भूक तर कायमच आहे' विषयी

वैजयंतीमाला जाधव

हे जठरंय ही अग्नीय ही भूकंय
हे अन्न माझे धुळीला मिळाल्या
पारोशा दिवसांचे
नि हे पानाच्या लाटीत गुरकावणारे सुरवंट
माझ्या आतड्यात देदीप्यमान ग्रासणारे

किती वेगाने म्हणजे किती किमी पर अवर
धावत येते भूक
ज्येचा त्येचा वेग अवलंबूनय
ज्येच्या त्येच्या 'हॉर्सपॉवर'वर
भूकेला धावावं लागतं हे नक्की

सृजनाचं डाळिबं दातानं
कचाकचा फोडणाऱ्या प्रमदेच्या
पोटातही अस्तोच भूकेचा लोळ
ती शरीरावरनं नाय दिसू देत सुरवंटाचे पाय
झाकून घेते त्याची छबी करकचून पोटाजवळ

नि आगाग भुकेचं सुरवंट
सृजनाच्या आधीच आत्महत्या करतं

२
भुकेचा पैस तेवढाचंय
तो कधीच नस्तो कमी किंवा जास्त
त्याला जेवढी जागाय पोटात पसरायला
तेवढीच तेवढी व्यापते ती निलाजरी
नि भूक भूक म्हणत माणसं नागवी होतात
अंधारात

विकतात विकत घेतात देतात नेतात
हिसकवतात चावतात ओरबडतात
पार लाळऽऽ लाळऽऽ होतात

खरं म्हणजे ही त्यांची वासनाय

जिला एक शरीर आहे शरीर
जे सार्वभौम अस्त वखवखलेलं
जे भुकेच्या नावाचं डाळिबं तोडून नेतं बार बार

नि चेहरे तरी कितीय भुकेला
काढून काढून थकलेत हात
अज्जून ऽ तरी गावला नाही
साक्षात चेहरा कुणाला भुकेचा

नि असं तरी कुठाय
की ती पोटाशीच असेल बांधलेली जन्मजात
योनीच्या सुरवंटाचं जेव्हा होतं ना फुलपाखरू
ते प्रलयंकारी अस्त

नि आंडात शिसं भरून उगवलेला सूर्य
आग ओकतो हरदम
त्येला पण असतेच की भूक
ते दावं तोडतं नात्याचं नि चौखूर उधळतं

त्येला कुणाचा नेम ना धरबंद
ना कुणाची भिती
ते डोळ्यातं वाजतं कानांत हातात पोटात
जठरात
पण वाजतं

३
नि या भुकेनं तर उदरच कुरतडून टाकलंय
माणसाचं
भ्रूणहत्येचं पातक म्हणतात ना ते हेचेय

नाळ असली म्हणून काय झालं
कोणीबी व्हावं सुईन नि लावावं नख
तर कसा समतोल राहणारेय या पृथ्वीवर?

नि ही भुकेनं वखवखलेली पोरं

[illegible]
[illegible]

ते आवळून मारल्या जाईल
नि पुन्हांदा एकवीस वेळा नि:पात करून पुरुषाचा
बरोबरी करावी लागेल कुत्र्या बिन शेपटीच्या
[illegible]

ही ही भुकंय नि ती ही भुकंय
भुकेला भुकेनं भागले तरी
काय होणारेय उत्तर भुकेशिवाय मास्तर?

४
कुठंय जात लपलेली भाकरीसारखी
अन्नाच्या कुठल्याशा दुरडीत ?
म्हणून तर जात नस्ते भुकेला

रिकाम्या पोटानं गॅलभर पाणी पितांना
राहतोच ना घसा कोरडा शेवटचा कढ गिळताना
तो भूकेचा शेवटचा अवयव अस्तो

चावता न आलेला
नि आख्खी भूक हाडा पेरांसकट
तशीच राहते डोळ्यांसमोर ताटकळत

इसवी सन असो कोणतेही
असो कोणतेही गाव माणसं इलाका
भुकेची वेस गाव ओलांडू देत न्हाई माणसाला

म्हणूनच तर भुकेवर लिहिलीयत कवनं
नि भाराभर ग्रंथही कवींनी
म्हणजे थेट महाभारतातही काय होतं
भुकेशिवाय?

एक तीळ जो पाचांनी होता वाटून आपसात
खायचा
त्यालाच उगवले काटे नि उरलीच उरली भूक
शेवटी
कुरुवंशाचा नि:पात झाल्यावरही.

५
उष्टावली बोरं
राजानं खाल्याचा देदीप्यमान इतिहास आहे
आपला
हे खरं त निव्वळ अर्धसत्यय
त्या हरेक दंतव्रणामागे
खरं तर भूकच होती

मुठीत धरून ठेवलेली
अर्धपोटी वाऱ्यावर जगणाऱ्या
एका आदिम स्त्रीची
जिनं दिला भुकेला अर्धचंद्र
नि पेश केलं रुचकर अन्न राजाला.

६
सौरपर्वातल्या ऋत्विजाच्या मांडीचं
मांस खाऊन तगली होती एक स्त्री

आद्यपर्वातल्या चांडाळाचं ताट उष्टाऊन
जगली होती एक टिटवी

नि मुसळपर्वात तर यादवसेना
अन्नान् करत फिरत होती दाहीदिशा

म्हणजे कायाय अन्नमाहात्म्य नावाचा
जो काही ग्रंथ होता ना लिहिलेला

तो तर वाचल्याच गेलेला नाहीयें अजून

७
भुकेला एक भाऊ असतो एक बहीण
एक आई एक बाप एक मुलगा एक मुलगी
एक मित्र एक घर एक गाव एक शहर

भुकेचा टवका उडतो
नि माणसं खुराड्यातून बाहेर पडतात.

८
रेड्यालाही असेलच की भूक
वेद म्हणाला म्हणून काय झालं

भिंतीलाही असेलच की भूक
चाल्ली असल म्हणून काय झालं

वाघालाही असेलच की भूक
सामोरा गेला म्हणून काय झालं

भूक वेद म्हणते चालते सामोरी आहे
साक्षात

तरीही तिच्या पाठीवर
तरारून येत नाहीत मांडे

त्यासाठी पाठ व्हावी लागते
कुळकर्ण्याची

नि हात चिमुकले
विश्वात्मके तुझे

९
मला माझं अन्नच शोधायचं नाहीये
तर भुकही शोधायचीय देठापासून
नाळेचा देठ असाय की
सरता सरता नाहीये दळण सुपातले

कोणत्या झाडावर बांधू माझं घर
नि कोणत्या अंगणात उगवू झाड?

दिसतेय समोर अन्नाच्या शोधात निघाल्या
मुंग्याची चळत
कोशीश सुरूय त्यांची घरापर्यंत पोहोचायची

सत्वर पोहोचले पाहिजे घरी भुकेलेल्याने खरे तर
नि इथे तर माझे घरच ठरायचे अजून

एखादं खमंग चिकन ब्रेडबटर किंवा दुरडीतला
भाकरीचा तुकडा
हा भुकेचा शेवटचा शब्द नसतोच कधी

भूक ओठावर रेंगाळते स्रवते जिव्हेतून
किंवा ती ठणकत राहते हरेक बरगडीत

ती उसवते शरीराची शिलाई निर्मम
करते सुटा माणूस माणसापासून

खरंच शमली असती भूक अन्नानं
तर धान्याच्या कोठारातले गलेलठ्ठ उंदीरच
झालो असतो आपण

१०
भाकरीवर भागणार नाही माझी भूक
नि पाण्यावर तृष्णा
भूक तर कायमच आहे

खाऊ नये फळ ही ताकीद विसरलेला माझा
आजा
नि त्याच्याच पापाचं हे फळंय की
आपण खेळतोय खेळ भुकेचाच अजून

कधी काळी माझ्या पितराच्या फासळीतून
जन्माला आलेली स्त्री
त्याच्या एकटेपणाच्या झोळीला लटकलेली
चौऱ्याऐंशी लक्ष योनींचा फेरा चुकवून

नि हे पापाचं उत्पतीशास्त्र
शेंडीला गाठ मारल्यासारखं
उभय मधोमध या शतकातही

वीतभर पोटासाठीच सुरूय हे
वीतभर जागेवर तरतायेत कितीक पिढ्या
वीतभर भुकेवर अब्रुला घातलेयत टाके

वीतभर पाण्याला ओढंय अजून तहानेची
वीतभर म्हणता म्हणता व्यापलाय आसमंत
नि तिन्ही युगं

नि या युगात तरी काय सुरूय
ही वीतभर जमीन खुरपण्याशिवाय?

– मंगेश नारायणराव काळे

■

मंगेश
नव्वदोत्तर पि
'मंगेश नाराय
'शक्तिपाताचे
प्रथम पुरुषाचे
एकूण तीन
लेखनात मं
तुटल्या प्रथम
भूक तर का
केला जाणार
या कवि
होणाऱ्या भुके
दिसतात. या
आहे. फक्त
नाही. मानवी
मग ती पोट
स्वरूपाच्या
या कवितेत त्य
सांस्कृतिक
काही वेळा या
स्थलकालाच्या
परिणाम कवि
या संदर्भात
मत महत्त्वाचे
कवी गांभिर
संवेदनशील
असतात. अ
विसर्जित कर
(भाषेला सं
हवा, 'कवित
कवितेत येण
कवितेतून
संवेदनशील
त्याच्या स
सीमेपलीकडे

ाई निर्मम
ापासून

क्र अन्नानं
े गलेलठ्ठ उंदीरच

[illegible]

ाकीद विसरलेला माझा

हे फळंय की
ळ भुकेचाच अजून

पितराच्या फासळीतून
ी
या झोळीला लटकलेली
नींचा फेरा चुकवून

तीशास्त्र
न्यासारखं
शतकातही

च सुरूय हे
रतायेत कितीक पिढ्या
भ्रुला घातलेयत टाके

ओढंय अजून तहानेची
म्हणता व्यापलाय आसमंत

री काय सुरूय
न खुरपण्याशिवाय?

– मंगेश नारायणराव काळे

मंगेश नारायणराव काळे हे [illegible] नव्वदोत्तर पिढीतील एक लक्षणीय कवी आहेत. 'मंगेश नारायणराव काळेची कविता'.(२००१), 'शक्तिपाताचे सूत्र' (२००४), 'नाळ तुटल्या प्रथम पुरुषाचे दृष्टान्त' (२००७) असे त्यांचे [illegible] कवितासंग्रह प्रसिद्ध आहेत. [illegible] मंगेश नारायणराव काळेंच्या [illegible] तुटल्या प्रथम पुरुषाचे दृष्टान्त' या कवितासंग्रहातील 'भूक तर कायमच आहे' या कवितेचा विचार केला जाणार आहे.

या कवितेमध्ये वेगवेगळ्या काळात निर्माण होणाऱ्या भुकेच्या जाणिवेची रूपे व्यक्त झालेली दिसतात. याठिकाणी येणारी भूक ही अनेकपदरी आहे. फक्त अन्न किंवा पाण्याने भागणारी ही भूक नाही. मानवी जगण्यातील हरेक स्वरूपाच्या भुकेला मग ती पोटाची, पोटाखालची, सत्तेची अशा स्वरूपाच्या कित्येक भुकेच्या रूपांना काळे यांनी या कवितेत त्यांच्याच सनातनासह अनेक सामाजिक-सांस्कृतिक संदर्भ देत अभिव्यक्त केले आहे. काही वेळा या कवितेतील आशय कित्येक ठिकाणी स्थलकालाच्या सीमारेषा ओलांडतो. आणि त्याचाच परिणाम कविता मूल्ययुक्ततेकडे खेचली जाते. या संदर्भात म. सु. पाटील यांनी नोंदवलेले एक मत महत्त्वाचे वाटते. ते म्हणतात, 'जे लेखक कवी गांभियनि लिहिणारे असतात. त्यांची संवेदनशील मने सतत एक मूल्यसंघर्ष अनुभवत असतात. आणि त्यातून निर्माण होणारे ताण विसर्जित करण्यासाठी ते लेखनाकडे वळतात. (भाषेला संजीवनी देणारा प्रेषित अवतरायला हवा, 'कवितारती', दिवाळी ०७, पृ. ४७) या कवितेत येणारे भुकेचे स्वरूप आणि त्यासंदर्भात कवितेतून व्यक्त होणारे ताण यातून कवीची संवेदनशील वृत्ती प्रकट होते. ही भूक माणसाला त्याच्या सभ्यता, संस्कृती, परंपरा यांच्या सीमेपलीकडे कशी घेऊन जाते याचे चपखल वर्णन पुढीलप्रमाणे येते.

भुकेचा पैस तेवढाचेय
तो कधीच नस्तो कमी किंवा जास्त
त्याला जेवढी जागाय पोटात पसरायला
तेवढीच तेवढी व्यापते ती निलाजरी
नि भूक भूक म्हणत माणसं नागवी होतात अधाशा
विकतात विकत घेतात देतात नेतात
हिसकवतात चावतात ओरबडतात
पार लाळ ऽऽ लाळ होतात.

नात्याचं दावं तोडून चौखूर उधळणारी ही भूक सजीव आहे असं कविता वाचताना वाटत राहतं. सभोवतालच्या वास्तवापासून कवी अलिप्त राहू शकत नाही. त्या वास्तवाविषयी तो बोलतो आहे. हे वास्तव केवळ या क्षणाचं, या काळाचं नाही तर पूर्वापार चालत आलेलं आहे. महाभारतातील मौसलपर्वात गांधारीने सांगितलेल्या यादवांच्या राज्याला उतरती कळा लागते आणि भुकेमुळे अन्नासाठी जी वणवण त्यांना करावी लागते त्या भुकेचं चित्रण या कवितेत आलं आहे. त्याचबरोबर द्रौपदी ही भिक्षा समजून तिला पाचजणात वाहून घेणं आणि तरीही भूक न भागणं हे वास्तव कवी तिळाच्या संदर्भातून कलात्मकतेने सांगतो आहे असं वाटतं.

एक तीळ जो पाचांनी होता वाटून खायचा
त्यालाच उगवले काटे नि उरलीच भूक शेवटी
कुरुवंशाचा निःपात झाल्यावरही.

प्रस्तुत कवितेमध्ये सामाजिक आणि सांस्कृतिक संदर्भातून भुकेचे सनातन रूप स्पष्ट केले आहे. शबरीच्या बोरं उष्टावण्याच्या क्रियेशी जोडलेला भुकेचा संदर्भ आणि सौरपर्वात ऋत्विजाच्या मांडीचं मांस खाऊन जगणारी स्त्री यातून वेगवेगळ्या काळातील भुकेच्या जाणिवेचं चित्रण पाहायला मिळतं —

'इसवी सन असो कोणतेही
असो कोणतेही गाव माणसं इलाका

भुकेचं वेत गाव ओलांडू देत न्हाई माणसाला'

अशा स्वरूपाने प्रस्तुत कवितेविषयीचा विचार करताना थोरातांची एक नोंद लक्षात घेता येईल. ती म्हणजे, — 'कोणत्याही साहित्यकृतीला सामाजिक संदर्भ असतातच आणि ती साहित्यकृती समाजाने निर्माण केलेल्या संस्कृतीचा एक भाग असते. या नात्याने ती केवळ समाजालाच नव्हे तर स्वत:शिवाय उरलेल्या इतर संस्कृतीला सामोरी जात असते.' (समकालीन मराठी कवितेचे सामाजिक - सांस्कृतिक संदर्भ, 'दर्शन', जाने-मार्च २००७, पृ. १७)

अशा स्वरूपाची एक जाणीव मंगेश नारायणराव काळे यांच्या कवितेतूनसुद्धा दाखवता येते. उदा. काळे यांनी महाभारत, रामायणातील घटनांचा, त्या काळातील सामाजिक-सांस्कृतिक संदर्भाचा वापर आपल्या कवितेत केला आहे.

''उष्टावली जोरं राजानं खाल्याचा
देदीप्यमान इतिहास आहे आपला
हे खरं तर निव्वळ अर्धसत्यय
त्या हरेक दंतव्रणामागे
खरं तर भूकच होती
मुठीत धरून ठेवलेली
अर्धपोटी वाऱ्यावर जगणाऱ्या
एका आदिम स्त्रीची

माणसं आपल्या खुराड्यातून भुकेचचं शमन करण्यासाठी निघतात असं कवीला वाटतं. रेडा, भिंत, वाघ, टिटवी यांनाही भूक आहे असे नमूद करून कवी भुकेची जाणीव तीव्र करतो. तर स्त्रीभ्रुणहत्येमागेही एक स्वार्थाचीच भूक आहे. अशा काही नोंदी कवी आपल्या कवितेत करून आपल्या सांगण्याच्या अवकाशाला मोठं करतो.

शैलीच्या दृष्टीनेही ही कविता अनेक नवनवीन क्लृप्त्या करते. या कवितेत क्वचित प्रसंगी येणारे इंग्रजी शब्द कवितेच्या आशयाशी एकरूप होऊन येतात. उदा. भुकेचा वेग हा 'किमी पर अवर' मोजणे, तिचा वेग हा 'हॉर्सपॉपर' वर अवलंबून असणे 'गॅलनभर' पाणी पिणे इत्यादी. तर काही ठिकाणी क्रियापदाचा वापर टाळत कवीने दोन शब्दांचे एकत्रीकरण केले आहे. उदा. जठर आहे, भूक आहे, अवलंबून आहे, वासना आहे, कुठे आहे असा शब्दांऐवजी जठराय, भूकय, अवलंबूनय, वासनाय, कुठाय असा शब्दवापर ते करतात. या कवितेमध्ये ओघात येणारे 'सृजनाचं डाळिंब', 'भुकेचं सुरवंट', 'आंडात शिसं भरून उगवलेला सूर्य' यासारख्या प्रतिमा कवीच्या सांगण्याला टोकदार करतात. आणखी एक महत्त्वाची नोंद या कवितेबाबत घ्यावीशी वाटते ती म्हणजे, बहुतांश कवितेतून उंदीर, मुंगी किंवा तत्सम किटकाच्या प्रतिमा या माणसाची क्षुद्रता, परात्मतेचं दर्शन घडविण्यासाठी येतात. पण काळेंच्या कवितेतून येणारा गलेलठ्ठ उंदीर, अन्नाच्या शोधात जाणारी मुंग्याची चळत या प्रतिमा वरील प्रतिमेच्या विरोधी अंगाने जाताना दिसतात.

मंगेश नारायणराव काळे यांच्या 'भूक तर कायमच आहे' या कवितेचा विचार करत असताना वरील विवेचनासोबत एक गोष्ट न राहून नोंदवावीशी वाटते. रामायण, महाभारतातील संदर्भाला हाताशी घेत काळे यांनी भुकेच्या जाणिवेला पुराणपरंपरेशी जोडून घेतले आहे. अशावेळी, एक महत्त्वाचा संदर्भ त्यांच्या हातून निसटला आहे की काय असे वाटते की ज्यामुळे कवितेला आणखी एक वेगळे परिमाण प्राप्त होऊ शकले असते.

कारण तो संदर्भ अन्न/भूक यांना केंद्रस्थानी घेऊनच येतो. तो म्हणजे, महाभारतात वनपर्वात पांडव वनवासात जातात तेव्हा तिथेही अन्नपाण्याच्या प्रश्न निर्माण होतो. तेव्हा सूर्यदेव तांब्याची थाळी पांडवाना देतो. आणि ही थाळी पांचालीच्या हाती आहे तोपर्यंत अन्न मिळेल असे सांगतो. याचा विचार करता या कवितेत एक जागा रिकामी उरली आहे असे वाटते.

■

स्ट मांडणी शिल्पामधील चित्रे